

Dénes Mirjam – Sebestyén Ágnes Anna

Egy magyar utazó Japán-olvasata a századfordulón: Bozóky Dezső fotográfiái

Bevezető

A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum egyik leggazdagabb, tudományosan máig csak részben feldolgozott anyagát Dr. Bozóky Dezső hagyatéka teszi ki.¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia hajóorvosa 1907–1909 közötti távol-keleti utazásáról számos tárggyal és egy jelentős fotográfiai gyűjteménnyel tért haza. Élményeit fényképekkel gazdagon illusztrálva publikálta a *Két év Keletáziában* című útirajzában 1911-ben.² Fotógyűjteménye vásárolt, valamint saját készítésű fotográfiákból, sztereofelvételekből és üvegdiákból áll. Írásunkban a két fotográfiai egység – a vásárolt és a saját szerzőségű képek – technikai, stilisztikai, esztétikai, kvalitásbeli összehasonlításával azt vizsgáljuk, Bozóky hogyan és milyen médiumokon keresztül közvetítette és interpretálta a magyar közönségnek kora Japánjának képét. **(1. kép)** A japán tematikájú gyűjteményrész feldolgozása több szempontból is indokolt. Bozóky Dezső maga is Japánhoz vonzódott leginkább, útirajzában a japán szigetvilágról írott beszámoló ugyanakkora

---

¹ Bozóky Dezső életének és gyűjtői tevékenységének legfontosabb adatait ld. FAJCSÁK Györgyi, *Kínai műgyűjtés Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2009, 130–132. Koreában készített fotográfiáinak feldolgozását Kardos Tatjana végezte el, ld. KARDOS Tatjana, „Hajóorvos fényképezőgéppel: Bozóky Dezső fotógyűjteménye Koreáról”. FAJCSÁK Györgyi – MECSI Beatrix (szerk.), *A hajnalpír országa: Koreai művészet a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2012, 26–37. Ezúton szeretnénk megköszönni Kardos Tatjánának a kutatásunk során nyújtott segítségét.

² Bozóky Dezső, *Két év Keletáziában. Útirajzok. 1. kötet: China és Korea*, Szerzői kiadás, Nagyvárad, 1911, 534 oldal, 258 képpel. Bozóky Dezső, *Két év Keletáziában. Útirajzok. 2. kötet: Japán*, Szerzői kiadás, Nagyvárad, 1911, 583 oldal, 300 képpel. Mindkét kötet elérhető a Debreceni Egyetem elektronikus archívumában.

teret kap, mint az ázsiai kontinensen meglátogatott összes ország együttvéve, fotógyűjteményének több mint fele is japán témájú. Ugyanakkor Bozóky japán tartózkodásának útvonala és eseményei még nincsenek feldolgozva, így ezt a hiányt részben pótoljuk tanulmányunkban. A japán témájú fotográfiai gyűjteményrész vizsgálata azért is izgalmas feladat, mert a különböző típusú vásárolt és saját felvételek fotótechnikai szempontból a gyűjtemény legheterogénebb szegmensét alkotják. Tanulmányunkban kísérletet teszünk a kategóriák elkülönítésére. Ezen kívül bemutatjuk Bozóky Dezső személyét, rögzítjük távol-keleti útjának legfontosabb állomásait. A *Két év Keletáziában* című útirajza, valamint más írott dokumentumok (prospektusok, számlák, fényképgyűjteményéhez mellékelt listája) segítségével megpróbáljuk a lehető legpontosabban rekonstruálni japán útját és annak eseményeit. Ismertetjük Bozóky hagyatékát, különös tekintettel a fotográfiai anyagra, majd a fotókból és írott forrásokból nyert információk alapján vázoljuk fel Bozóky Dezső Japán-olvasatát és összefoglaljuk fotográfusi és gyűjtői koncepcióját. E több nézőpontú vizsgálattal célunk Bozóky Dezső személyét és munkásságát oly módon bemutatni, hogy munkánk egy következő fázisában beilleszthessük személyét a magyar és az európai, Távol-Keletet járó utazók közé.

Bozóky Dezső – utazó, gyűjtő, fotográfus

Dr. Bozóky Dezső (1871 Nagyvárad – 1957 Budapest) 1907 és 1909 között hajóorvosként vett részt az Osztrák–Magyar Monarchia távol-keleti diplomáciai útján a Szigetvár, a Ferenc József és a Leopárd nevű hajókon.³ Élményeit mind írásban, mind fotográfiai segítségével rögzítette. Az 1911-ben megjelent *Két év Keletáziában* című útirajzának első kötete az ázsiai kontinensen tett, második kötete pedig a japán utazások élményeit örökíti meg. A mű rendkívül részletes, mindkét – fényképekkel igen gazdagon illusztrált – kötete meghaladja az ötszáz oldalt.

Gyűjteménye, valamint írásai is bizonyítják Bozóky Dezső nem mindennapi személyiségét. Részletes útleírása, képfeliratai és listái nagyfokú precizitásról árulkodnak, éppen ezért nincs okunk kételkedni a közölt információk pontosságában.⁴ Bozóky korának olvasott, tájékozott, politikai és gazdasági viszonyokat nyomon követő alakja, akit átlagon felüli szépérzéke és művészet iránti érdeklődése emel hajóorvosi minőségéből a századelő neves utazó-gyűjtői

³ Bozóky, *i.m.*, 1. köt., 1, Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 440.

⁴ Amennyiben mégsem helyes adatot közöl, az a felhasznált forrásmunka pontatlanságával magyarázható.

közé. Talán éppen orvosi hivatásának velejárója nyitott személyisége, melynek köszönhetően kíváncsian fordul az ázsiai népek életének mindennapjai felé, sokat utazik, nyelveket tanul és kommunikál a helyiekkel. Útjai során nem a Nyugaton – többek között Magyarországon is – divatos, komolytalan, operett-hangulatú Keletet kereste, hanem fenntartások és előítéletek nélkül fogadta a Kínában, Koreában, vagy Japánban talált környezetet, épp úgy, mint kétéves utazása után Pula antik romjait Európa partjaihoz érve.⁵

Bozóky Dezső műgyűjteményének egy része (főleg kínai műtárgyai) még életében ajándékként került a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum tulajdonába, fotográfiai gyűjteménye pedig halála után.⁶ Hagyatéka különféle médiumokból áll. Az írott anyag törzse az útirajz, mely áttételesen annak forrásait, útja során szüleinek küldött leveleit és útinaplóit is tartalmazza, ám ez utóbbiak nem kerültek be a hagyatékba.⁷ Ide tartoznak még fotólistái, amelyek segítségével nyomon követhető, hogy melyik városban mennyi időt töltött és hány felvételt készített.⁸ Továbbá érdekes elemei a hagyatékban az útirajról hazahozott, egyéb dokumentumok: jegyek, éttermi és hotelszámlák, címekkel és nem ritkán dátumokkal is ellátott étlapok.⁹ Fényképeit, mint már említettük, vásárolta, de saját maga is fotózott. Útirajzában pontosan leírta, hogy Lumière-lemezekre fényképezett és a hajókabinját használta sötétkameraként.¹⁰ Gyűjteménye sztereofotókból, üvegdíákból és albumba ragasztott

⁵ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 580.

⁶ Fajcsák, *i. m.*, 130–132.

⁷ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., Előszó, s. p.

⁸ Bozóky Dezső, „Keletázsiai utamon 1907 és 1908-ban sajátkezűleg felvett stereoskop felvételeim jegyzéke.” Kézirat, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára (HMA) ltsz. Ad/5984.1. melléklet.

⁹ Ld. az 1–7. sz. fotóalbumok belső borítólapjaira ragasztva. (HMA ltsz. A4760/I–VII.)

¹⁰ Bozóky, *i. m.*, 1. köt., 470, 530. Általánosságban a színes diapozitívok készítésére alkalmas autochrom lemezeket nevezték felfedezőjük után Lumière-lemezeknek. Az eljárást a Lumière fivérek szabadalmaztatták 1904-ben, Bozóky keleti utazása idején használata már általános volt. Az autochrom lemezek a színeket a fényérzékeny réteg elé helyezték, színezett burgonyakeményítóból és szénporból összeállított szűrőréteggel érték el, mivel a felvétel során a különböző színű fénysugarak csak a velük egyező színű keményítő szemcséken tudtak átjutni. A képet kizárólag vetítésre lehetett használni. (Kincses Károly, *Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel*, Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét, 2000, 43–44.) Mivel azonban az autochrom diapozitív gyakorlatilag sokszorosíthatatlan volt, a Bozóky gyűjteményében lévő színes diák nem egy darabja pedig fekete-fehér papírkép, valamint sztereo fénykép formájában is megtalálható, feltehető, hogy Bozóky (mivel nem fotótechnikai munkát írt, hanem útleírást) a Lumière fivérek „blue label”-ként ismert, bróm-ezüst száraz negatív lemezét nevezte Lumière-lemezeknek. (Ld.: <http://biography.yourdictionary.com/the-lumiere-brothers>.)

fotográfikából áll.¹¹ Szellemi hagyatékában felfedezhető azonban a fotográfia-áknak még egy kategóriája: azok az útirajzában közzétett fotóreprodukciók, melyek eredetije nem került be a Múzeum gyűjteményébe. A fényképekben rejlt információkat a szövegekkel egybevetve számos új adatot deríthetünk ki Bozóky útvjáról és munkásságáról. Rekonstruálható utazásainak útvonala és az egyes városokban, kikötőkben való tartózkodásának időpontja. Saját felvételeinek valamint vásárolt fotográfiainak elkülönítése után véleményét alkothatunk fotográfusi kvalitásairól és ízléséről a vásárolt fotók válogatása alapján. Felmérhető továbbá az is, hogy Bozóky Dezső milyen képeket részesített előnyben Japán reprezentálásakor: nem csak arról kapunk információt, hogy milyennek látta, de arról is, hogy hogyan szerette volna másokkal láttatni a felkelő nap országát.

A Monarchia zászlaja alatt Japánban

A távol-keleti expedícióval a Monarchia célja főként lobogójának megismertése és a diplomáciai kapcsolatok ápolása volt, ezért hajói többször megkerülték Japánt, gyakran változtattak helyet, és lehetőség szerint a part mentén hajóztak (Japánban gyakran a Beltengeren keresztül közlekedtek). Ennek ellenére nem létezik olyan dokumentum, amely pontosan rögzítette volna a Bozóky által bejárt útvonalat. A *Két év Keletáziában* nem útinapló, hanem útirajz: nem kronologikus sorrendben írja le az utazás állomásait, hanem egy-egy városról vagy területről közöl összefoglaló leírást, függetlenül attól, hogy a szerző hány alkalommal, milyen időközönként fordult meg ott.

Első városleírásában, Nagaszakiról például tavaszi, nyári és őszi eseményeket egyaránt említ, anélkül, hogy elmondaná, pontosan mikor, milyen megszakításokkal tartózkodott a városban.¹² A figyelmes olvasó azonban számos olyan megjegyzést talál, mely elárulja, hogy mikor járt Bozóky az adott városban. Támpontot adhat például az a rész, melyben leírja, hogy húsvét hétfőjén Jokohamában Wagner zenéje hallatszott a kikötő felől,¹³ jelen volt

¹¹ Kardos Tatjana adatai alapján a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattárában az 1905-ös konstantinápolyi utazásáról kétszázkilencvenkilenc, a távol-keleti utazásairól pedig hatszáznyolcvankilenc darab kézzel színezett üvegdia, valamint hét fotóalbum (mintegy ezernégy száz fényképpel) és háromszáznyolcvan darab sztereofotó maradt ránk. Ld. KARDOS, *i.m.*, 27. A Bozóky Dezső által írt, sztereofotókat felsoroló lista számozása alapján feltételezhető, hogy nem a teljes sztereofénykép-gyűjtemény került a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum tulajdonába, két doboz sztereofotó hiányzik.

¹² Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 48–102.

¹³ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 211.

az obon fesztiválon, a halottak ünnepén Nagaszakiban (mely ünnep augusztus 15-től három napon át tart),¹⁴ illetve, hogy a fiúk ünnepét (amelyet a japánok május 5-én ünnepelnek) szintén Jokohamában töltötte.¹⁵ Irányadók lehetnek a „tavasz”, „ősz”, „nagyon meleg volt”, „amikor nyílnak a cseresznyefák”,¹⁷ „a chrisantemumok ideje”,¹⁸ és az ehhez hasonló kifejezések, hiszen gyakran csak ezek alapján helyezhető el egy-egy városban való tartózkodása útjának kronológiai vázában. Bozóky többször is megjegyzi, hogy hány hétig álltak egy-egy kikötőben, a fejezetek elején elmondja, hogy merről érkeztek, a végén pedig azt, hogy merre indultak tovább. Ezek az apró információk rendkívül hasznosak az útvonal rekonstrukciója során.

További adatokra lelhetünk a fotóalbumok belső borítólapjaira ragasztott, datált és helynévvel ellátott belépőjegyeken, éttermi- és hotelszámlákon. A hotelszámlák esetében az ott töltött éjszakák száma is biztos támpontot nyújt. Bozóky sztereofotóihoz mellékelte listájának utolsó oldalán felsorolta, hogy „Hány napot töltöttem egy-egy helyen”. A listán tizenkilenc japán település neve szerepel, s a településnevek mellé rendelt számokat összeadva kétszáz-nyegyvennyolc Japánban eltöltött napról értesülünk.

A fentiek alapján japán utazását és annak főbb dátumait, eseményeit a következőképpen rekonstruálhatjuk. Bozóky Dezső 1907. március 1-jén hagyta el Európát Pula kikötőjéből a Szigetvár nevű gőzös legénységével. Március 31-én Szingapúrba értek, ahol átszálltak az I. Ferenc József cirkálóra.¹⁹ A hosszabb Tianjinben való tartózkodás és a kontinensen tett utazások után 1907 júniusában érkeztek útjuk első japán kikötővárosába, Nagaszakiba.²⁰ Hajójuk, az I. Ferenc József, június végétől augusztus elejéig jokohamai dokkban állt, így Bozóky be tudta járni a környéket.²¹ Az albumába beragasztott tokiói kiállításjegyek,²² a július 8-i nikkói hotelszámla,²³ a július 24-i és 25-i Hakonéból

¹⁴ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 83.

¹⁵ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 212.

¹⁶ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 172.

¹⁷ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 56.

¹⁸ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 72.

¹⁹ Bozóky, *i. m.*, 1. köt., 1.

²⁰ Kardos, *i. m.*, 26; Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 48–49.

²¹ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 302.

²² Ld. a Tokyo Industrial Exhibition belépőjegyeit Bozóky 5. sz. albumának hátsó, belső borítóján (HMA Itsz. A4760/V). A kiállítás időtartama: 1907.03.20.–07.30.

²³ Ld. *uo.*

származó hotelszámlák²⁴ mind ezt az időszakot dokumentálják. Augusztus 8-tól 12-ig Kiotóban nyaralt, ahova Kōbēból, a hajó újabb állomáshelyéről érkezett, majd oda is tért vissza.²⁵ Még augusztusban a közeli Oszakát is meglátogatta. A hónap végén a Japán-beltengeren tettek utazást, ekkor nézték meg Hirosimát, s a festői Miyajimán egy teljes hetet tartózkodtak, majd Shimonosekin keresztül Vlagyivosztk felé vették az irányt, hogy a Transzszibériai vasútvonal nyújtotta kereskedelmi lehetőségekről egyeztessenek.²⁶

Még ez év, 1907 októberében Sanghaj irányából érkezett vissza hajójuk japán vizekre.²⁷ Egy hónapot töltöttek ismét Nagaszakiban,²⁸ ahonnan a Gotoh-szigetek érintésével Kínába, majd Hongkongba utaztak,²⁹ s csak a tél elmúltával, 1908 márciusában tértek vissza Japánba. Nagaszakiból rövidesen elindultak, hogy megkerüljék Kyūshū-t, majd a beltengeren keresztül behajóztak Kōbēba.³⁰ Ebben az időszakban látta Bozóky a cseresznyevirágba borult Kiotót, melyet maradandó emlékként írt le útirajzában.³¹ Április második felében vihar kísérte útjukat Jokohamába,³² melyet ekkor még hó borított, a hűsvétot (április 19–20.) Wagnert hallgatva töltötte ott, s április 28-án a tokiói nagykövetségen vendégeskedtek.³³ Bozóky ezek után Miyanoshitán³⁴ keresztül ismét Hakonéba zarándokolt, hogy a tó tükrében megcsodálhassa a Fudzsi hegyet.³⁵ Május 5-én már ismét Jokohamában járt, ahol a fiúk ünnepe zajlott ekkor.

A hat hétig tartó jokohamai hajójavítás után újra kifutott az I. Ferenc József, s ez alkalommal Honshū keleti partvidékén hajóztak végig, északi partjához érve megálltak Hakodatéban, majd a nyugati partvidéken Tsuragánál is,

²⁴ Ld. Bozóky 7. sz. albumának első, belső borítóján (HMA ltsz. A4760/VII).

²⁵ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 133., valamint ld. Bozóky 5. sz. albumának belső borítójára ragasztott, 1907. 08.10. dátumú menüt, amelyet a kiotói Miyako Hotel bocsátott ki, uo. (HMA ltsz. A4760/V).

²⁶ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 439, 521.

²⁷ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 70.

²⁸ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 71.

²⁹ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 526.

³⁰ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 497–498.

³¹ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 144, 146.

³² Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 130.

³³ Ld. a Bozóky 3. sz. fotóalbumának első, belső borítójára ragasztott, dátummal ellátott menüt, amely eseményen Bozóky kézírásos jegyzete szerint jelen volt maga Togo tengernagy is. (HMA ltsz. A4760/III)

³⁴ Ld. a Fujiya Hotel dátummal ellátott menüjét *uo.*

³⁵ Ld. a Matsuzaka Hotel számláját Bozóky 1. sz. fotóalbumának hátsó, belső borítójára ragasztva, 1908.05.01. dátummal (HMA ltsz. A4760/I).

és július elején értek vissza Jokohamába.³⁶ Július közepén székhelyüket az Ise-öbölben található Yamadába tették át,³⁷ ahol Bozóky meglátogatta az isei szentélyeket és a nagoyai várat – utóbbit augusztus 3-án.³⁸ Viszonylag rövid köbei tartózkodás után a beltengeren át visszatértek Nagaszakiba, ahol augusztus 15-én és az ezt követő napokon részesei voltak a bonmatsurinak, a halottak ünnepének.³⁹ Vélhetően ekkor történt a hajóváltás is: az I. Ferenc József hazatért Európába, a legénység pedig a Leopárd nevű hajón folytatta utazásait.⁴⁰

Szeptember 5-6-i dátummal támaszthatjuk alá, hogy Bozóky Dezső ismét Kiotóban járt, tehát arra következtethetünk, hogy a hajó ekkor ismét Kóbéban állomásozott.⁴¹ A hajóorvos a krizantémok őszi virágzását már újfent Nagaszakiban csodálta, ahonnan 1908. november végén indultak haza a Leopárd hajón, Sanghajon, Hongkongon, Kantonon és Szaigonon keresztül, s végül 1909. április 12-én értek partot Pulában.⁴²

Bozóky Dezső fotógyűjteménye

Bozóky fotógyűjteményében korának divatos és az utazók által kedvelt, illetve az őket megcélzó fotográfiai médiumoknak csaknem minden változatát megtaláljuk. Albumokba rendezett fotográfiaiak, sztereofotók valamint diafelvételek egyaránt jelen vannak a gyűjteményben. Ezeket Bozóky azzal a szándékkal vette, illetve készítette, hogy hazatérve bemutathassa a Távols-Keleten látottakat barátainak, ismerőseinek, sőt a könyvében publikált felvételek révén a nagyközönségnek is. Tanulmányunk egyik fő célja, hogy Bozóky saját felvételeit elkülönítsük a vásárolt fényképektől. Erre a munkára azért van szükség, mert abban az időben ez egyáltalán nem volt fontos, a képek alkotóit nem tartották számon. Bozóky sem jegyezte fel (lehetséges, hogy nem is tudta) vásárolt képeiről, hogy kik voltak az alkotók. A vásárolt képek, tehát a hivatásos fényképészek alkotásai kifinomultabbak, elegánsabbak, „csiszoltabbak”, mondhatni „hibátlanabbak”, mint

³⁶ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 443–496.

³⁷ Ld. a Yamada Hotel Bozóky kézírásával datált számláját (VII.31.) az 1. sz. album hátsó borítólapján (HMA ltsz. A4760/I).

³⁸ Ld. a Bozóky 5. sz. fotóalbumának első, belső borítójára ragasztott, dátummal ellátott menüt (HMA ltsz. A4760/V).

³⁹ Ld. a Bozóky 7. sz. fotóalbumának hátsó, belső borítójára ragasztott, hellyel és dátummal ellátott „Fest Programm” c. lapot (HMA ltsz. A4760/III).

⁴⁰ Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 552.

⁴¹ Ld. a The Kioto Hotel számláját Bozóky 1. sz. fotóalbumának hátsó, belső borítójára ragasztva (HMA ltsz. A4760/I).

⁴² Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 552–580.

az amatőr felvételek, hiszen a japán stúdiók célja az volt, hogy minél vonzóbb felvételeket készítsenek, így minél több képet adjanak el a nyugati látogatóknak. Bozóky saját fényképeivel ezzel szemben emlékeit rögzítette, arra törekedett, hogy a látványt „hazavigye” és megmutassa személyes élményeit. Ehhez álltak rendelkezésére a XIX. században született népszerű médiumok: a fényképalbumok, a tér illúzióját keltő sztereofotók, valamint a diaképek, melyeket amatőrként is kiválóan használt. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum tulajdonában összesen hét Bozóky Dezső hagyatékából származó album van, ezek közül négy tartalmazza a Japánban készült, illetve az ott vásárolt képeket, további három tartalma pedig kelet-ázsiai útjának egyéb állomásaihoz köthető. Ebben a korban általános gyakorlat volt, hogy az utazók készen vettek albumokat, melyekbe a fényképezsek műtermében be is ragasztották a megrendelő által a helyszínen kiválogatott fotókat. Ugyanott üres albumokat is vásárolhatott az utazó, melyekbe később maga rendezhette el a felvételeket. Bozóky az albumokat Japánban vette, melyet a gerincük merevítésére beragasztott japán szövegű papír tanúsít. Mivel az albumokban vegyesen található a bizonyíthatóan vásárolt, valamint a saját fotográfiák, bizonyosan Bozóky állította össze az albumok anyagát, melyet saját kezűleg feliratozott is.

A 3, 5. és 7. számú albumok⁴³ szerkezetükben igen hasonlóak: ezek többnyire vásárolt fotókat tartalmaznak, általában egy oldalon egyet vagy kettőt, ritkábban többet is. Többségük utólag színezett, és némely esetben erősen retusált papírkép. A 3. albumba főként látképek, utcaképek, Japán nevezetességeiről készült felvételek kerültek – a helyszínek: Kőbe, Kiotó, Biwa-tó és Hozugawa. Az 5. albumban hasonló témájú képeket találunk Nikkőről, a Chūzenji- és a Yumotōi-tóról, Hakonéról, Miyanoshitáról, valamint a nagoyai várkastélyról. A 7. albumba Bozóky portrékat és zsánerképeket válogatott, többnyire életképeket, utcai árusokról és gésákról készített fotográfiákat. Ezek a képek nem egyedi felvételek, a hivatásos fotográfusok egy negatívról több másolatot is készítettek, ezek a fényképek ezért több ismert gyűjteményben is megőrződhetnek. Az 1. album árul el a legtöbbit tulajdonosáról, ebben ugyanis a kevés vásárolt kép mellett elsősorban kisebb méretű, fekete-fehér (nem színezett) fotókat találunk, Bozóky saját felvételeit.

Az albumokon kívül három doboz sztereofényképet is őriz a Múzeum.⁴⁴ A saját- és vásárolt fotók elkülönítésében segítséget nyújt Bozóky listája, melyben

⁴³ HMA ltsz. A4760/III, A4760/V, A4760/VII.

⁴⁴ Az első és második doboz az ázsiai kontinensen, míg a harmadik doboz a Japánban készült sztereofelvételeit tartalmazza. (HMA ltsz. Ad/5984.3.)

maga jelölte piros színnel keretézve a vásárolt fotográfiaak sorszámát. Azonban érdemes a sztereofotókat közelebből is megvizsgálni.

Bizonyosan Bozóky készítette az egyszerű kartonra kasírozott, magyar nyelven feliratozott, négyzetes kivágatú fotókat. A „Nagasaki. Harang egy templomudvaron” című felvételt Bozóky saját képként tüntette fel a listájában, a felvétel minősége is saját fotográfiára utal, hiszen nem „képeslapkészítő” (hivatásos) fotósra vall az árnyékban lévő alak az előtérben, és a balról, véletlenszerűen belépő másik figura. (2. kép) Tipikus turistafotó ez, század eleji példája annak, mikor valaki egyszer csak belép az általunk már megkomponált képbe.

A vásárolt fényképek felirata angol-, illetve japán nyelvű, kasírozó kartonuk finomabb minőségű, a fényképek kompozíciója is hivatásos fényképészre vall. Ezek többségének kartonján T. Enami (1859–1929) neve és bélyegzője olvasható, a felvételek nagy részét maga a neves japán fotográfus készítette.⁴⁵ (3. kép) Enami Jokohama egyik legkeresettebb hivatásos – eladásra dolgozó – fotográfusa volt a századfordulón, aki a turisták által kedvelt témájú, gyakran igen sztereotip felvételeket készített. Minden akkoriban népszerű formában dolgozott és árult fotókat: sorozatban készítette és sokszorosította a Bozóky gyűjteményében is megtalálható albumba ragasztható papírképeket, sztereofotókat, valamint diafelvételeket. Fotózott stúdióban és szabadtéren is gésákat, utcai árusokat, készített látképeket és utcaképeket – kezdetben statikusabb, beállított kompozíciókat, később oldottabb, gyakran szabadtéri, a mindennapi életet közvetítő fotográfiaikat. A T. Enami kartonokra Bozóky egyes esetekben magyar képfeliratot ragasztott, azonban – tekintve, hogy ezek alól esetenként kilátszik az eredeti felirat – a magyar szöveg nem jelenti azt, hogy a felvételt Bozóky készítette volna. A diák esetében a magyar nyelvű felirat szintén nem jelent egyértelműen Bozóky felvételt, hiszen összes diáját kéziratos magyar felirattal látta el, akár vásárolta, akár ő maga készítette őket.

A vásárolt és a saját fotók elkülönítésére a feliratok elemzésén túl egyéb módszerek is rendelkezésünkre állnak. Számos esetben bukkantunk a sztereofotók között olyan T. Enami felvételekre, amelyeket a nemzetközi irodalom egyértelműen a neves fotós munkájaként tart számon. Ezek között a képek között olyanokat is találunk, melyek Bozóky Japánba érkezése előtt húsz évvel készültek, de természetesen Enami huszadik század eleji fotográfiai is jelen

---

⁴⁵ Terry BENNETT, *Photography in Japan, 1853–1912*, Tuttle Publishing, Tokyo–Rutland, VT, 2006; Terry BENNETT, *Old Japanese Photographs: Collectors' Data Guide*, Quaritch, London, 2006; Old Japan (szerk.), *Old Japan: Old & Rare Photographs, commemorating 150 years of Japanese photography*, Old Japan, Purley, Surrey, 2007; Rob OECHSLE, *Images of Lotus Land: The Life and Camera Work of T. Enami, Japan's Enigmatic Photographer of the Meiji and Taisho Eras*.

vannak. A jelentős számú Enami-fotó révén a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum figyelemreméltó Enami-kollekcióval rendelkezik, mely még eddig nem került a kutatás látóterébe. (4. kép)

Amennyiben semmilyen információnk sincs a fotós kilétét illetően, a saját szemünkre is hagyatkozhatunk, illetve Bozóky útleírásai is gyakran lehetnek iránymutatók. A stúdióban, tipikus japán „díszletek” között készült, beállított fényképek éles ellentétben állnak Bozóky esetleges, kevésbé jó megvilágításban fényképezett pillanatfelvételeivel. Ilyen például a társnői körében lefényképezett fiatal nő, aki éppen becsukja a szemét, vagy az árnyékban álló nőalak a Yamada-Hotel erkélyén, akit Bozóky könyvében O-Hana-szán-ként név szerint is említ.⁴⁶ (5. kép)

Bozóky gyűjteménye ugyanakkor bővelkedik az európai szem számára különleges szépségű japán nőkről és gésákról készült professzionális fényképekben: ezek egyszerű portrék, vagy bizonyos tevékenységekre, fürdőzésre, szépítkezésre, zenélésre, étkezésre, teázásra, vagy a virágokban való gyönyörködésre fókuszáló fotográfiák. Az utcaképek esetlegességében érhető tetten Bozóky keze nyoma. A tájképek között viszont rendkívül szembeötlő a Fudzsiról készült, professzionális készítőre utaló, erősen retusált fotók gyakorisága. (6. kép) Minőségük miatt is biztosra vehetjük, hogy ezeket a képeslapszerű felvételeket Bozóky vásárolta, de útleírása alapján az is tudható, hogy Hakonéban – ahonnan gyönyörű a kilátás a Fudzsira – a cudar időjárás miatt nem tudott fényképezni. Azt is tudjuk, hogy a téli hónapokat nem Japánban töltötte, így kizárt, hogy a havas tájakat ábrázoló felvételeket ő készítette volna. A fényképezést azonban nem csak az időjárás korlátozta, hanem esetenként a politikai helyzet is. Bozóky leírja, hogy Nagaszakiban nem engedték, hogy a hegyeket fotózza, hiszen az orosz-japán háború után a japánok óvatosságból nem akarták, hogy bárki is hadászatiilag fontos információkat gyűjtsön.⁴⁷ Emiatt csak közeli képek, illetve vásárolt, korábban készült panorámaképek találhatók Nagaszakiról

⁴⁶ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., kép a 401. és a 405. oldalon.

⁴⁷ „Pompásnál-pompásabb japán tájképrészletekben gyönyörködnek lépten-nyomon szemünk és csak azt sajnáltam itt mindig, hogy nem tudok festeni. A fénykép ugyanis nem adja vissza azt, ami a japán természetben a legszebb — a színeket. Nagaszakiban különben is szigorúan tiltva van a fényképezés és csak hosszas utánjárással sikerült az engedélyt kieszközölnöm, hogy fényképezhessek. A zsandár-parancsnokság egy kimonóba öltözött zsandárt adott mellém, aki ugyancsak ügyelt reá, hogy föl ne vegyem valahogy a hegyeket.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 52.

a gyűjteményben. Miyajimánál⁴⁸ és Amanohashidaténál⁴⁹ hasonló módon csak bizonyos látószögből engedélyezték a táj fényképezését. (7. kép)

A saját képek között külön említést érdemelnek azok a felvételek, melyeken maga Bozóky is megjelenik: láthatjuk japán épületek előtt pózolva európai öltözetben, de tradicionális japán ruhában teázgatva is utazótársai körében.

„Az én albumom, hála az Égnek, az optimisták albuma.”

A vásárolt és a saját felvételek elkülönítése természetesen csak egy eszköz arra, hogy rekonstruáljuk Bozóky lehetőségeit, módszereit és szándékait. A fényképek a szó legszorosabb értelmében médiumok: a vásárolt, vagyis az eladásra kínált fényképek közvetítik azt, hogy a japánok milyen képet „adtak el” magukról a nyugati utazóknak, hogy Bozóky hogyan válogatott a rendelkezésére álló óriási képmennyiségből, saját felvételei pedig arról árulkodnak, hogy ő maga hogyan rögzítette, és saját fotográfiaín valamint írásain keresztül hogyan interpretálta a látottakat. A következőkben azt mutatjuk be, hogy Bozóky gyűjtő- és alkotótevékenysége révén milyen képet közvetített a magyar közönségnek Japánról, milyen mértékben volt tudatos a koncepciója, törekedett-e egy

---

⁴⁸ „Ujabb, egésznapis szép utazás után, estefelé megérkeztünk a japánok szent szigetéhez, Mijádzsimához. Csak keskeny tengersizoros választja el a szigetet a japán főszigettől, Honsu-tól. Stratégiai szempontból nagyon fontos pontja ez a japán beltengernek. Minden japánban [sic!] vásárolt térképen vastag piros vonallal van a szent sziget bekerítve, mi annyit jelent, hogy tilos ott fényképezni, ha csak nem akarunk a japán dutyival közelebbi ismeretséget kötni. A sziget alaposan meg van erődítve. Úgyesen vannak az erődök a sziget fáí között elrejtve s csak nagy nehezen sikerült itt-ott egy nagy ágyú torkát fölfedeznünk. Legfeljebb a feltűnő sok telefon- és távirida-sodrony árulja el, hogy sok erődnek kell a szigeten lennie.” Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 426.

⁴⁹ „Az út túlsó végén meredek szerpentes úton másztunk föl egy hegyre, honnét egész nagy-szerűségben lehet a híres tájképet élvezni, melynek szépségéről csak halvány fogalmat nyújthat a mellékelt kép. Miután fönt egy teaházban elköltöttük a tojás-reggelt, összeállítottam fényképezőgépet. Ettől a perctől kezdve állandóan szemmel kísért engemet a fönt posztoló rendőr. Nyugodtan bevárta, míg gépetem fölállítom s csak azután lépett mellém. Miután betekintett a fekete kendő alá, néhány fokkal jobb felé irányította gépetem. Maizuru körül egy nagy piros kör van húzva a térképeken, mi azt jelenti, hogy nem szabad ott fényképezni. Amanohashidate kívül esik ugyan a fényképezési tilalom határán, de mint a derék rendőr megmagyarázta, a hátul elmosódottan látható hegyek már Maizuruhoz, a hadikikötőhöz tartoznak, azokat pedig nem szabad fölvenni. Látszólag belenyugodtam minden rendelkezésébe, de az utolsó pillanatban mégis megpróbáltam csak úgy találmra észrevétlenül visszafordítani gépetem az eredeti irányba, melyből legszebb lett volna a fölvetel, de hát e mozdulatom nem kerülte el a szemfüles rendőr figyelmét, aki erre nyugodtan és udvariisan visszatolta gépetem a másik irányba. A japán rendőrt nem lehet egykönnyen kijátszani. Pontos utasítása van és lelkiismeretesen őrködik fölötte, hogy ehhez az utasításhoz minden ember alkalmazkodjék.” Bozóky, *i. m.*, 2. köt., 495–496.

konkrét kép átadására, mennyire volt objektív vagy személyes ez a mediatori szerep, mi iránt érdeklődött elsősorban.

Már útikönyve Japánról szóló kötetének legelején kiderül, hogy nagyon megszerette az országot, és jó véleménnyel volt a japánokról. „Japán! ... Van-e ember, akinek szívében ne keltene viszhangot ez a szó? Én legalább nem is tudok olyan művelt európaít elképzelni, kinek lelkében ne élne, vagy ne élt volna valamikor a vágy, hogy ezt a meseországot színről-színre láthassa.”⁵⁰ Az előszót indító fenti sorok a „művelt európai” képét mutatják, aki vágyik a messzi, a nyugatitól eltérő, más „meseországba”. A folytatásban Bozóky sokat elárul a korabeli vásárolt fotókról, és általában a japán fotópiacról, illetve annak mechanizmusairól. Ezekben ugyanúgy benne vannak a Japánról alkotott nyugati prekoncepciók, mint az akkori helyi fotópiac jellemzése.

A Japánt beutazó embereket két nagy csoportra lehet osztani, úgymint a japánbarátok és a Japánt vakon gyűlölő emberek táborára. Csodálatos, hogy e két véglet között alig-alig akadunk közép fokozatokra is. Tudják ám ezt mirőlunk a japánok is. Egy yokohámai japán könyvkereskedésben egyszer két szép fényképalbumot láttam, egy ízléses azonos tokban. Japánról, meg a japánokról készült pompás fényképek voltak mindkettőben. Csakhogy míg az egyiknek lapjai azt mutatták, hogy milyennek látja Japánt az optimista, vagyis a japánbarát, addig a másik találó képekben mutatta be, hogy mit lát a bájos Nipponban a pesszimista, vagyis a mogorva, zsémbeskedő külföldi, aki a szépet és a jót nem akarja meglátni. Bájos tájképek, tiszta házacskáik, művészies kertecskék, selyemruhás kedves babanők, udvariasan hajlongó barátságos emberek, köszöntöttek az első album lapjairól, míg a másikban ott láttuk a bútor nélküli, rideg japán szobát, melyben tisztességes európai — értsd civilizált — ember képtelen helyet foglalni, mert rögtön összehúzza a görcs a lábikráját ebben a majomnak való kuporgó helyzetben. A mindennapi életből az utcán fölvetett eredeti fényképek mutatták a japánok, de különösen a japán nők „szemérmertlenségét”, akik nem áttalják magukat teljesen paradicsomi koszütümben, mindennap az utcán álló fürdőkádban motogatni s így tovább.⁵¹

Bozóky kijelenti:

Az én albumom, hála az Égnek, az optimisták albuma. Nyíltan beismerem, hogy nagy japánbarát vagyok, sőt büszkén valloam magamat annak. Én bizony csak szépet, csak jót láttam ott és megtanultam becsülni és szeretni

⁵⁰ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., Előszó, s. p.

⁵¹ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., Előszó, s. p.

azt a magas kultúrával bíró, mindig csak előre és fölfelé törekvő, lovagias ázsiai népet, melynek küzdelemmel teljes történelme egyike talán a legszebbeknek a földön.⁵²

Az előszó lezárásaként pedig nyilvánvalóvá teszi célját: olvasói körében rokonszenvet és érdeklődést keltsen a japánok iránt.⁵³

Az előszót egy hosszabb fejezet követi „A japánokról” címmel, melyben igen rokonszenves, embertársaikat, a gyermekeket, őseiket és halottaikat, valamint az őket körülvevő környezetet, különösen a virágokat tisztelő és szerető népnek írja le.⁵⁴ Utal Japán modernizációjára, melyet alapvetően pozitív fejleményként értékel, hiszen a japánok gazdasági, technológiai és hadászati fejlődésük mellett is meg tudták őrizni hagyományaikat. Az is kiderül azonban, hogy Bozóky félti Japánt a nyugati hatásoktól, mely veszélyeztetheti ezeket a hagyományokat. Bozóky a fentiekben kívül részletesen leírja a japán ünnepeket, öltözködési és étkezési szokásokat, többször is hangsúlyozza a tisztaságot – mely szerinte nem volt elmondható Kínáról, ahol korábban járt. Elveti a nyugati előítéleteket és a téveszméket – leírja, hogy mennyire téves volt a Nyugat Japán-képe, melyet a *Mikádó* című operettel példáz, sőt, tulajdonképp azzal illusztrál:

Napról-napra fokozódó érdeklődéssel tekintenek a nyugati népek a távoli kelet felé, különösen mióta megtudták, hogy nem a „Mikádó” operetből ismert, arany sárkányokkal kivarrt fantázia-kosztümökben bohócok módjára tipegő varkocsos férfiak és mindkét fülük mellett hatalmas chrysanthémumot viselő, egész nap tarka papírernyőiket forgató és legyezőiket himbáló nők lakják a tőlünk olyan messzire eső, meszeszerű Japánországot. De nem bizony!⁵⁵ (8. kép)

Nemcsak a nyugati előítéleteket szólja meg, de az átlag európai utazókat is, akik szerinte hiába teszik meg ezt a költséges és hosszú utat, hiszen egy-egy helyen csak rövidebb időre állnak meg, és akkor is az üzletekben töltik idejük nagy részét. Bozóky szerencsésnek mondhatta magát, hiszen hadihajója gyakran hónapokat töltött el egy-egy kikötőben, így bőven volt ideje mélyebben is megismerni az országot. A következő fejezetek, melyekben városok, illetve konkrét helyek szerint sorra veszi Japán nevezetességeit valóban komoly

---

⁵² Bozóky, *i.m.*, 2. köt., Előszó, s. p.

⁵³ „Boldog lennék, ha sikerülne olvasóim körében rokonszenvet és érdeklődést keltenem a japánok iránt.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., Előszó, s. p.

⁵⁴ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 1–47.

⁵⁵ Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 1.

helyismeretről tanúskodnak. Útikönyve valódi útleírás, melyben a látnivalók, élmények, tapasztalatok, valamint az egyes helyszínek lejegyzését a japán népről, annak kultúrájáról, művészetéről és vallásáról szerzett ismereteivel is kiegészíti. Odafigyelt arra is, hogy „vezesse” az európaiakat, akik még nem jártak Japánban, mindezt nyugati példákkal, összehasonlításokkal teszi: Nagaszaki ismertetése kapcsán utal a *Pillangókisasszony* színhelyére (Puccini operáját 1906 májusa óta játszották Budapesten, az Operaház színpadán).⁵⁶ Oszakát modernsége és fejlett gyáripára miatt nevezi Japán Birminghamének,⁵⁷ a Biwatavat a japán Balatonnak,⁵⁸ az irgalmasság bodhisattvája, Kwannon szobrait pedig a japán Szűz Máriának.⁵⁹

A fejlett Japánt gyakran állítja szembe a „vén Európával”,⁶⁰ valamint „a piszkos és igénytelen Kínával”, s expliciten kifejezi útleírásának első kötetében, hogy örömmel üdvözlí az orosz-japán háború következményeit, valamint a Korea feletti japán fennhatóságot, mert vélhetően az általa dolgosnak titulált japánoknak köszönhetően „a hajnalpír országa” is rövidesen gyors fejlődésnek fog indulni.

⁵⁶ „De valahányszor visszazállanak gondolataim a szép Japánba, nem a fehéren habzó Dayagáwa partján álló büszke nikkói cédrusok jutnak eszembe az aranytól fénylő szent templomokkal, hol a nagy lyeayazu alussza örök álmát a föld legszebb temetkező helyén, sem a nárai szent berkek misztikus félhomálya, hol a mai napig mint hajdan a paradicsomban békében élnek az állatok az emberekkel és nem félnek tőlük, de nem is a Fuzsiyáma örökhófedte felséges kúpja, hanem első helyen és mindig a Chrysanthémum kisasszony és Pillangó kisasszony gyönyörű hazájának, Nagaszakinak képe merül föl lelki szemeim előtt.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 101–102.

⁵⁷ „Valami hús angol mértföldnyire Kobétől, ugyancsak a tenger partján fekszik Japán második legnagyobb városa, a japán Birmingham, az egymillió lakosú Oszaka.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 122.

⁵⁸ „Kiérve a szűk völgyből, váratlanul fölcilliant alattunk Japán legnagyobb tava, mely nevét onnét nyerte, mivel alakja egy japán hangszerhez, a biwá-hoz hasonlít. Személyvonat sebességével nyargaltunk végig Otszu városkának hosszú, lejtős utcáján; ijedten rebbentek az emberek mindenütt félre útunkból. Lent voltunk a tó partján, hol elbocsátottam a kulikat és egy meredek kőlépcsőn fölsétáltam a miiderai templomhoz, hol a nagy harang alatt letelepedve, sokáig élveztem a szép kilátást a japán Balatonra.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 174.

⁵⁹ „Hihetetlen, hogy mennyi rokon vonása van egy ilyen Buddha-templomnak a katolikus templomokkal. Oltárok vannak ott is, melyeken virágok között áll a dicsoskorús japán Szűz-Máriának aranyos szobra a berámázott könyörgések, imák s az égő gyertyák között; de még az illatos füst sem hiányzik.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 386.

⁶⁰ „El sem tudják azt otthon a vén Európában képzelni, hogy mennyire kényeztetik Japánban a nők a férfiakat.” Bozóky, *i.m.*, 2. köt., 56; Bozóky 1. köt., *i.m.*, 532.

Összegzés

Dr. Bozóky Dezső fényképészi előképzettséggel nem rendelkező hajóorvos utazó volt, aki nem csupán élményeit szerette volna hazai környezetével megosztani, hanem bevallottan pozitív Japán-képet akart átadni, amelyet útikönyvének szövegével, valamint fényképeivel is igyekezett közvetíteni. Vásárolt felvételei azt a képet tükrözik, amit Japán saját magáról akart „eladni” a Nyugatnak, illetve amire a külföldiek részéről igény mutatkozott. Vásárolt fényképei mindazonáltal Bozóky ízléséről is árulkodnak, hiszen azokat az akkoriban virágzó japán fotópiac bőséges kínálatából választotta. Az általa bejárt utakat, tájakat és a meglátogatott nevezetességeket rendszerint saját felvételeivel illusztrálta, ám amennyiben mégis vásárolt fotográfiát használt illusztrációként, talán azért tette, mert utóbbiakat saját fényképeinél sikerültebbnek, esztétikusabbnak, vagy jellegzetesebbnek tartotta. Élményeit elsősorban ismeretterjesztő céllal kívánta megosztani a magyar közönséggel. Bozóky az ismereteket igyekezett objektíven átadni, ám személyes élményeivel és az azokhoz fűzött megjegyzéseivel alakította az olvasó értékítéletét. Ez a nyitott, elfogadó, nem lekicsinylő utazói hozzáállás adja Bozóky Dezső hagyatékának a jelentőségét és értékét.

Felhasznált irodalom

BENNETT, Terry

Old Japanese Photographs: Collectors' Data Guide, Quaritch, London, 2006.

Photography in Japan, 1853–1912, Tuttle Publishing, Tokyo–Rutland, VT, 2006.

BOZÓKY Dezső: *Két év Keletázsiban. Útirajzok. 1. kötet: China és Korea; 2. kötet: Japán*, Szerzői kiadás, Nagyvárad, 1911. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/108521> [2016.10.15.]

FAJCSÁK Györgyi: *Kínai műgyűjtés Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2009.

KARDOS Tatjana: „Hajóorvos fényképezőgéppel: Bozóky Dezső fotógyűjteménye Koreáról”. FAJCSÁK Györgyi – MECSEI Beatrix (szerk.): *A hajnalpír országa: Koreai művészet a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban*, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2012, 26–37.

KINCSES Károly: *Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel*, Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét, 2000.

OECHSLE, Rob: *Images of Lotus Land: The Life and Camera Work of T. Enami, Japan's Enigmatic Photographer of the Meiji and Taisho Eras*, <http://www.t-enami.org/> [2016.10.15.]

Old Japan (szerk.): *Old Japan: Old & Rare Photographs, commemorating 150 years of Japanese photography*, Old Japan, Purley, Surrey, 2007.

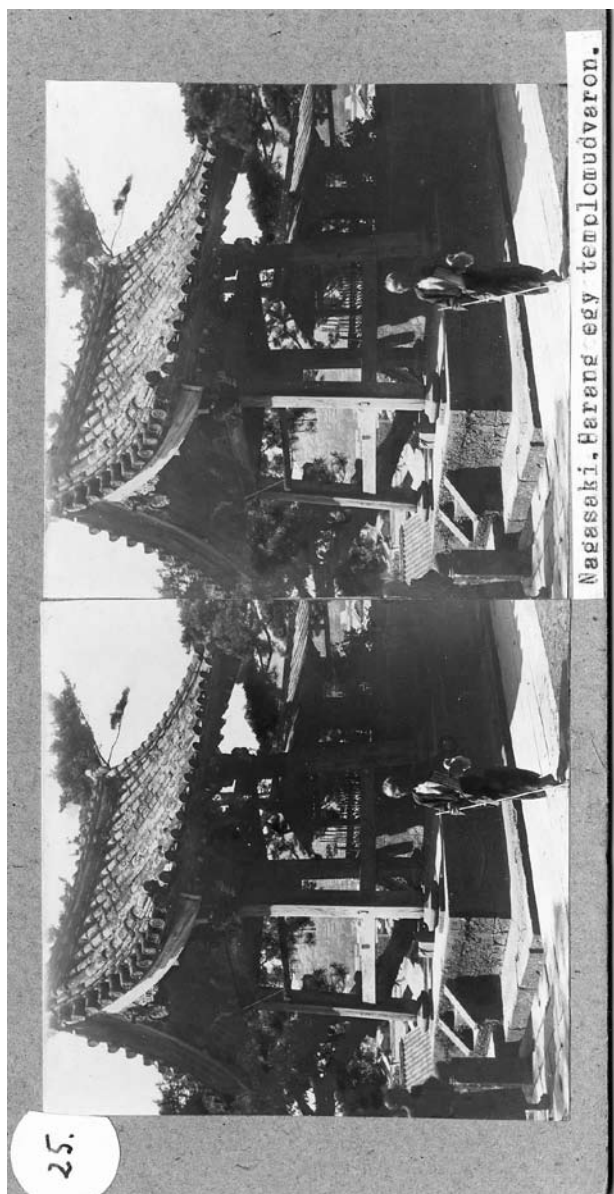
A Lumière fivérek életrajza: <http://biography.yourdictionary.com/the-lumiere-brothers> [2015.10.15.]

Képek

1. kép F2004.598
Bozóky Dezső: „Nikkói szállodámban”
1907
Kézzel színezett diapozitív
Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

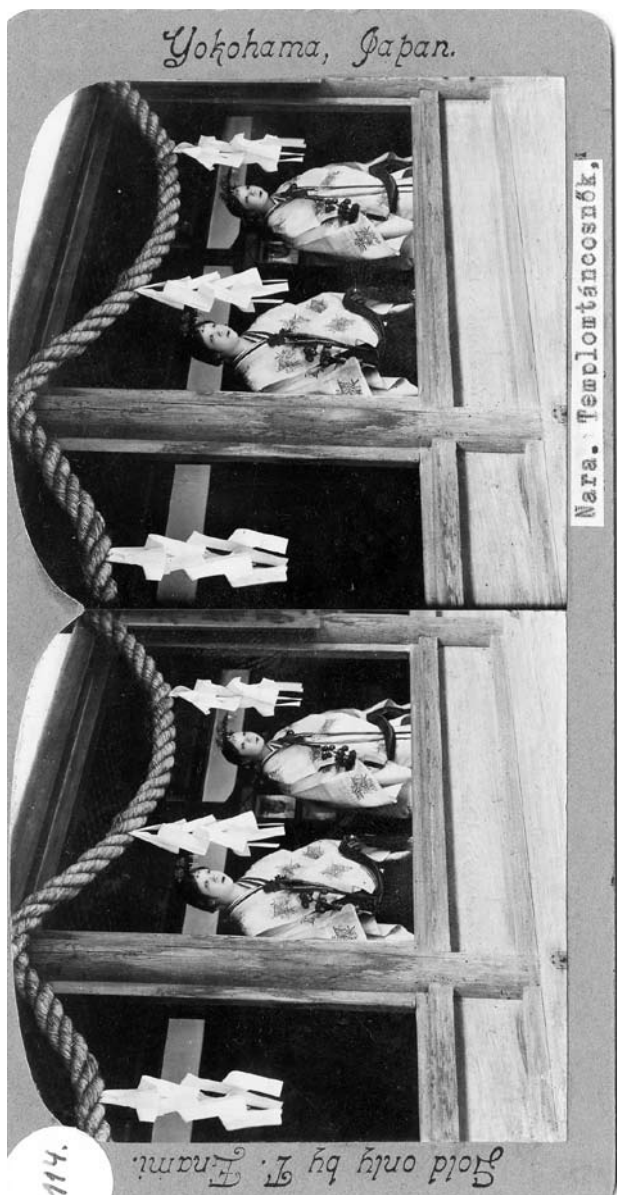

2. kép Ad/5984.3.25

Bozóky Dezső: „Nagasaki, Harang egy templomudvaron”
1907–1908

Kézvel színezett sztereofotó

Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

3. kép Ad/5984.3.114

T. Enami: „Nara. Templontáncosnők”

É.n.

Kézvel színezett sztereofotó

Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

4. kép F2004.445

T. Enami: „Japán köszöntés”

É.n.

Kézzel színezett diaposzítív

Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

5. kép F2004.540

Bozóky Dezső: „Szobám erkélye a Yamada-Hotelben. Itt van a Nap-istennő szentélye”
1908

Kézzel színezett diapozitív
Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

6. kép F2004.556

„A hakonei tó a Fuzsijámával”

É.n.

Kézzel színezett diaposzítív

Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

7. kép F2004.622

Bozóky Dezső: „Amano hasidate”. A Két év Keletáziában 495. oldalán publikált kép
párdarabja.
1907–1908

Kézzel színezett diapozitív
Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára

8/a kép

A mikadó. Petráss, Pálmay, Csáky.
1905, Budapest,
Népszínház, fotó,
OSZMI, A 904.3/7.

8/b kép

A mikadó. Kassai Viktor mint Puh-Bah.
1886, Budapest,
Népszínház, fotó,
OSZMI, B 904.5/1.